

Миколенко Дмитро Валерійович

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна кандидат історичних наук, доцент кафедри нової та новітньої історії історичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Дом. тел.: (057) 710-06-40; моб. тел.: (097) 084-49-30; e-mail: dmikolenko@gmail.com

Політика уряду С. Стамболова щодо македонського питання в оцінці

Петара Поп Арсова

Процес зародження і розвитку македонського національного руху, який відбувався в умовах турецького панування протягом другої половини XIX – початку XX ст., необхідно вивчати, враховуючи не лише внутрішні соціально-економічні, культурні і політичні фактори, а й зовнішні чинники, що впливали на нього. Згідно рішень Берлінського конгресу 1878 р. Македонія залишалася у складі Османської імперії, у той час як інші балканські народи – серби, греки і болгари, вже розбудовували власну державність, ступивши на шлях самоствердження на міжнародній арені з чітко визначеними великодержавними концепціями. Белград, Афіни і Софія починають висувати власні претензії на територію Македонії, застосовуючи історичні, мовні, церковні та інші аргументи для їхнього обґрунтування. Протягом останньої третини XIX ст. вони започатковували мережі освітніх закладів, проводили агітацію і пропаганду серед місцевого, здебільш слов'янського, населення з метою прищеплення йому відповідної національної ідентичності.

Після утворення болгарської держави у 1878 р. її національна програма оформилась у більш-менш чіткий план – об'єднання у межах власних кордонів земель, які мали увійти до складу Князівства згідно з рішеннями Сан-Стефанського попереднього мирного договору* між Туреччиною і

* Передбачав створення Болгарської держави з приєднанням до неї трьох історичних областей – Мезіїї, Македонії і значної частини Фракії.

Росією. У 1885 р. владі вдалося реалізувати частину цього проекту, приєднавши до своєї території Східну Румелію*. Таким чином, у другій половині 1880-х років головним пунктом національної програми Болгарії залишалося вирішення македонського питання на свою користь.

1887 року до влади в країні прийшов уряд С. Стамболова, який розробив та розпочав реалізовувати план посилення впливу Болгарії у Македонії. Вирішувати це завдання новій владі довелося у складній міжнародній ситуації. Софія перебувала у дипломатичній ізоляції, адже з 1886 р. було розірвано російсько-болгарські відносини. Інші великі держави, так само як і Росія-визволителька, не визнавали новообраного князя Фердинанда легітимним головою держави. Болгарія не могла розраховувати на підтримку у забезпеченні власних інтересів з боку гарантів берлінського статусу-кво, які не були зацікавлені у порушенні стабільності на Балканах. Відповідно до задумів прем'єра і його прибічників Софія мала досягти своєї мети поступово – мирним шляхом за сприяння Османської імперії, розвиваючи болгарський національний рух на території європейських вілайєтів Туреччини. Отримуючи від Стамбулу санкції на вихід македонських церковних общин зі складу Константинопольської патріархії, приєднання їх до Екзархату** та відкриття нових болгаромовних навчальних закладів у Македонії, С. Стамболов розраховував виховати у місцевого слов'янського населення болгарську національну свідомість.

Колишній палкий революціонер, активний учасник визвольного руху проти османського панування, один із організаторів і керівників Старозагорського 1875 р. і Квітневого 1876 р. повстань, голова уряду – С. Стамболов – негативно ставився до проявів радикалізму серед населення Македонії та емігрантів з території Туреччини, які постійно проживали у Болгарії. Останнім заборонялося створювати революційні комітети на

* Відповідно до рішень Берлінського конгресу Сан-Стефанську Болгарію було розділено на три частини: васально залежне від Османської імперії Болгарське князівство, автономну у складі Туреччини Східну Румелію і звичайну провінцію Порти – Македонію.

** Болгарська церква, створення якої було проголошено 1870 р. фірманом турецького султана.

території Князівства. Подібна позиція була визначена намаганнями прем'єра забезпечити собі довіру Порти та її сприяння інтересам Софії.

Одним із інструментів, що його використовував С. Стамболов для посилення впливу Болгарії у Македонії, став Екзархат. При цьому церковним ієрархам заборонялося брати активну участь у світському житті – вони відсторонялися від політичних справ і системи освіти. Навчальний процес у болгаромовних школах Македонії ретельно контролювався спеціальними інспекторами. Ці чиновники уважно стежили за вчителями та своєчасно доповідали у Софію про нелояльних до політики уряду. Всі спроби ухилитися від рекомендованих програм негайно припинялися.

Таким чином, С. Стамболов, застосовуючи авторитарні методи управління державою, впроваджував їх і для реалізації своїх задумів у Македонії. Однак, незважаючи на те, що Стамбул все-таки пішов на поступки і дав дозвіл на відкриття нових шкіл та приєднання до Екзархату кількох македонських общин, діяльність уряду «стамболовістів» отримала доволі суперечливі оцінки від сучасників.

Чимало незадоволених політикою С. Стамболова існувало серед македонської інтелігенції. Її представники критикували болгарського прем'єра за його авторитаризм у системі освіти, ігнорування македонських діалектів під час викладання навчальних дисциплін та жорсткий відбір викладачів для болгаромовних шкіл, головним критерієм якого був не професіоналізм педагога, а його лояльність, котра визначалася бажанням чітко слідувати інструкціям із Софії.

Уособленням таких настроїв став Петар Поп Арсов (1868–1941 рр.) – філолог, учасник бунту учнів Салонікської гімназії проти засилля болгарської мови у навчальному процесі (1888 р.), член опозиційно налаштованих до болгарської влади організацій* – Македонського студентського товариства (1890–1891 рр.) і Македонської молодіжної книжкової дружини (1891–1892 рр.), головний редактор вісника «Лоза»

* Спілки македонської емігрантської молоді у Болгарії, які ставили перед собою просвітницькі цілі.

(1892 pp.), викладач гімназій у Скоп'є (1892–1893 pp.) і Салоніках (1893–1894 pp.), один із засновників Внутрішньої македонської революційної організації (ВМРО) у 1893 р., а також автор її першого статуту, прийнятого 1896 р. Він одним із перших порушив питання про македонську літературну мову і правопис, запропонував альтернативу болгарському варіанту визволення Македонії. Навчаючись у Белграді (1888–1890 pp.) і Софії (1890–1892 pp.), П. Поп Арсов пізнав сербську і болгарську національну пропаганду, охарактеризувавши її як прояв великодержавного шовінізму, котрий міг мати негативні наслідки для македонців.

У сучасній історіографії не існує однозначного підходу до визначення політичної і національної орієнтації П. Поп Арсова. Одні дослідники відносять його до борців болгарського визвольного руху [1; 5], інші – до македонського [3]. Згідно з концепцією відомого чеського вченого М. Хроха* [8], П. Поп Арсова можна вважати представником македонського національного руху на стадії переходу від суто культурного до політичного [7].

У другій половині 1880-х – першій половині 1890-х років учителі та православні священики області* ще не оперували поняттями «македонська нація» і «македонська мова», проте вже висували вимогу богослужіння й викладання у школах із врахуванням діалектичних особливостей спілкування слов'ян Македонії, а також протиставляли себе не лише мусульманському населенню Османської імперії, а й грекам, сербам і, навіть, близьким їм у культурному, релігійному та мовному сенсі болгарам.

* У розвитку будь-якого національного руху М. Хрох виділив три фази. Під час початкового періоду (або «фази А») національного руху деякі «дослідники-ерудити», а також активісти, займаються «збором інформації про історію, мову та звичаї» певної етнічної групи. Згодом вони використовують цю інформацію як вирішальний елемент патріотичної агітації серед своїх співвітчизників. Під час «фази В» агітаційно-пропагандистська діяльність ускладнюється. Для неї стає характерною наявність національної програми та ідеології. На цьому етапі з'являється принципово нове покоління активістів, яке починає застосовувати масову патріотичну агітацію з метою пробудити у максимального числа представників відповідної етнічної групи національну свідомість. Коли переважна більшість населення починає сприймати патріотичну агітацію і національну ідею, рух переходить у заключну «фазу С». На цьому етапі до інтелектуальної еліти долучаються широкі народні маси, що свідчить про національне пробудження.

* Надалі у тексті щодо Македонії буде застосовуватися умовне визначення – «область».

Політика уряду С. Стамболова, спрямована на вирішення македонського питання, залишається серед дискусійних тем сучасної історіографії. Дослідники, які займалися її вивченням, не дають однозначної оцінки діяльності кабінету «стамболовістів». Одні вчені занадто критично налаштовані по відношенню до неї [4], інші ж, навпаки, схильні до її ідеалізації [6; 9]. За такої ситуації доцільним є вивчення першоджерел, котрі відображають позицію тогочасної македонської інтелігенції по відношенню до заходів Софії. Це допомогло б визначити корінні відмінності болгарської і македонської концепцій визволення країни від турецького панування.

Відразу після відставки кабінету «стамболовістів» 1894 р. П. Поп Арсов, працюючи на той час викладачем чоловічої гімназії у місті Салоніки та будучи членом нещодавно створеної ВМРО, написав і опублікував брошуру [2], в якій під псевдонімом «Вардарські» дав розгорнуту характеристику політиці болгарської влади щодо македонського питання періоду прем'єрства С. Стамболова.

У своїй роботі автор не розглядає македонців як окрему націю, називаючи їх частиною болгарської народності. Однак при цьому він протиставляє жителів Македонії «північним болгарам»*, підкреслюючи, що з давніх-давен перші відчували свою відмінність від «шопів» – мешканців Мезії. Недостатній рівень освіченості більшості населення області, а також різні умови життя, в яких опинилися болгары і македонці після Берлінського конгресу 1878 р., на думку автора, створили серйозні перешкоди для виникнення в обох народів відчуття єдності [Цит. за: 2, с. 93].

П. Поп Арсов згадує протиріччя між світською Болгарією і екзархістським духовенством, підкреслюючи, що уряд у цьому протистоянні вдавався до цинічних засобів – дискредитації церковних ієрархів перед турецьким султаном, їх шантажу і залякування. Підкоривши Йосифа I своїй волі, С. Стамболов запровадив адміністрацію, яка контролювала навчальні заклади общин Македонії, що входили до складу Екзархату. Таким чином,

* «Північними» П. Поп Арсов називає мешканців Болгарії.

«стамболовістський» кабінет міністрів поставив македонське питання у залежність від внутрішньої ситуації у Князівстві. Саме це, за словами П. Поп Арсова, стало основним негативним наслідком політики Софії для слов'янського православного населення Османської імперії [2, с. 76].

Ідеолог ВМРО у цілому розглядає Екзархат як виразника інтересів македонців. Однак він чітко розділяє болгарську церкву, яку уособлюють священники, і новостворену адміністрацію, що завідувала системою освіти, з її чисельними чиновниками – ставлениками С. Стамболова – директорами шкіл, інспекторами, котрі, на думку автора, цілком свідомо намагалися позбавити можливості населення країни займатися громадськими проблемами [2, с. 95]. «Стамболовістський режим, – зазначає П. Поп Арсов, – відчувається всюди, де існують екзархістські навчальні заклади: у Бітолі, Сярі, постійно вируючому Скоп'є і, особливо, Солуні» [Цит. за: 2, с. 88].

Автор у жорсткій формі критикує Н. Лазарова – начальника навчального відділу болгарського Екзархату, В. Кинчова – головного інспектора болгарських шкіл у Туреччині, А. Наследнікова і М. Сарафова – директорів відповідно Скопської і Салонікської чоловічих гімназій за їхні авторитарні методи роботи, безпідставні звільнення підлеглих зі служби, позбавлення можливості македонців працювати викладачами, зловживання службовим становищем та хабарництво. Серед негативних наслідків діяльності Н. Лазарова і В. Кинчова П. Поп Арсов називає спровоковане ними протистояння між чиновниками Екзархату й представниками місцевої інтелігенції, незадоволеними болгарською пропагандою у навчальних закладах.

Становище тих вчителів-македонців, котрі залишилися працювати у болгаромовних школах і гімназіях, автор характеризує як «вкрай тяжке»: «Викладач, заходячи до будівлі освітньої установи, опиняється в атмосфері турецької канцелярії, де необхідно ретельно слідкувати за своїми словами, інакше працівник ризикує потрапити до числа не добродесних та втратити роботу» [Цит. за: 2, с. 89]. Натомість вчителі, які належали до громадян

Болгарії, за словами П. Поп Арсова, знаходяться у більш привілейованому становищі. Їх значно менше контролює адміністрація, а дехто з них поєднує свої посадові обов'язки з регулярним стеженням за викладачами-македонцями.

На сторінках брошури П. Поп Арсов неодноразово зазначає, що «чиновники Екзархату, сповнені недовіри до македонців», називають останніх «сепаратистами». Проте ті, кого охрестили цим негативним визначенням, на думку автора, є захисниками самоуправління і традиційних прав місцевих общин. Продовжуючи тему, ідеолог ВМРО наголошує: «Духовна влада [Екзархат. – Д. М.] – це сила, спроможна підтримувати лад серед децентралізованих общин, однак необхідною умовою вдалого функціонування цієї системи є обрання, а не призначення всіх без виключення чиновників Екзархату в Македонії» [Цит. за: 2, с. 93].

Протиставляючи себе авторитарному С. Стамболову і його прибічникам, П. Поп Арсов постає перед читачем в образі прихильника демократії і самоврядування. Однак при цьому він усвідомлює, що більшість населення Македонії не готова сприйняти принципи, які він сповідує. «Болгаромакедонцями керують власні інтереси, визначені тваринним інстинктом, тому вони потребують підвищення свого інтелектуально-морального рівня. Лише свідомі общинники, – наголошує П. Поп Арсов, – будуть спроможні до самоуправління, що вимагатиме від них повної відповідальності за стан освіти та церковної справи. Їм необхідно буде самостійно забезпечувати фінансування шкіл і гімназій, яке на сьогодні здійснюється Болгарією» [Цит. за: 2, с. 92].

Загалом учитель Салонікської гімназії і член ВМРО характеризує політику С. Стамболова у Македонії як провальну. Болгарська влада, на його думку, припустилася фатальної помилки. Намагаючись перетворити слов'янське населення Туреччини на свідомих болгар, вона не залучила його до громадського життя, а народ, який не займається вирішенням суспільних питань, є зібранням окремих індивідів, котрі цікавляться виключно

матеріальними цінностями. «Коли македонець говорить, дай мені гроші, і я стану болгариним, Екзархат задовольняє його прохання і купує вітер, адже народність за гроші не придбати. Народність може існувати лише серед людей, натхненних високими ідеями. Що слід очікувати від ляльок, яких створює екзархістський режим? Лише можливість гратися ними для кожного, хто розуміється на простому механізмі» [Цит. за: 2, с. 96]. Автор констатує, що С. Стамболов і його прибічники перетворили македонців на «легкодоступну їжу» для сербської та іншої пропаганди.

Альтернативу «монархо-екзархістському режиму», влаштованому в Македонії болгарською владою, П. Поп Арсов вбачає у поверненні до традиційних форм управління общинами. З його точки зору, статут Екзархату має передбачати регулярне скликання Загальної ради, де будуть представлені всі церковні общини. Головна функція вказаної інституції полягає у вирішенні основних питань життя громади, у тому числі пов'язаних з освітою. Однак, як ми знаємо, як уже відомо, церковні ієрархи під впливом болгарської влади відмовилися від такої практики на користь авторитарних методів, позбавивши населення Македонії права брати участь у громадському житті.

Таким чином, специфіка розвитку македонського національного руху в другій половині 1880-х – першій половині 1890-х років полягала у тому, що він був направлений не тільки проти турецького панування, а й протистояв пропаганді сусідніх балканських країн – Болгарії, Сербії і Греції. Це створювало додаткові перешкоди на шляху його розвитку. У зазначений період учасники боротьби ще не сформулювали політичні цілі, обмежуючись вимогою культурної автономії. Цю тезу підтверджує робота П. Поп Арсова.

У брошурі «Стамболовщина у Македонії та її представники» відчувається вплив на її автора переконань європейських просвітників – концепцій, сформульованих у результаті Великої французької революції. П. Поп Арсов вважає, що македонський національний рух має ґрунтуватися на демократичних принципах свободи та самоврядування, які

утверджувалися в Європі протягом ХІХ ст. При цьому він тверезо оцінює рівень політичної культури більшості мешканців Македонії, підкреслюючи, що вони не готові сприйняти ідеї, котрі ним сповідувалися. На його думку, переходу до автономного існування общин має передувати тривалий період просвітницької роботи інтелігенції серед населення країни.

Варто відзначити і вразливі для критики місця теорії розвитку македонського національного руху П. Поп Арсова. Автор ігнорує ключові, на наш погляд, питання: чи можливе самоврядування общин, яке він пропагує, в умовах режиму східної тиранії Османської імперії; чи спроможні общини громади самотужки відстоювати власні інтереси перед турецькою владою і на міжнародній арені? Відповідь очевидна – у період свого становлення македонський національний рух не міг ефективно вирішувати ці завдання.

На відміну від теоретика П. Поп Арсова, С. Стамболов був досвідченим практиком. У нього не було жодних ілюзій ні щодо турецького режиму, ні щодо рівня політичної культури македонців. Його мета полягала у реалізації Сан-Стефанського проекту. Він сподівався об'єднати і громадян Князівства, і слов'янське населення Туреччини, яке офіційна державна пропаганда намагалася представити частиною болгарської народності. З точки зору національних інтересів власної держави така позиція була цілком виправданою. Однак, характеризуючи наслідки діяльності уряду С. Стамболова у Македонії, необхідно відзначити, що поява теорії П. Поп Арсова стала результатом ідеологічного розколу та соціальних протиріч серед учасників визвольної боротьби проти володарювання Туреччини, спровокованих саме Софією. Вона виникла як альтернатива болгарській просвітницькій і агітаційно-пропагандистській політиці у Македонії. Реалізуючи власний стратегічний план вирішення македонського питання на користь Болгарії, кабінет «стамболовістів» не враховував інтереси македонської інтелігенції, а робив ставку на болгарських чиновників і вчителів – громадян Князівства. Амбітній і освіченій місцевій молоді значно важче було реалізуватися у системі освіти болгаромовних навчальних

закладів, аніж «північним». Їх невдоволення та критичні настрої вилилися у пошук нових шляхів розв'язання македонської проблеми.

Незважаючи на корінні відмінності між концепцією С. Стамболова і теорією П. Поп Арсова щодо вирішення македонського питання, вони все-таки мали одну спільну рису: передбачали поступовий еволюційний шлях до поставленої мети без застосування кардинальних дійнь – війни або постання.

Література

1. Божинов В. Българската просвета в Македония и Одринска Тракия 1878–1913 / В. Божинов. – София, 1982.
2. Брошура от Вардарски (Петър Попарсов) «Стамболовщината в Македония и нейните представители» // Архивите говорят. ВМОРО. Документи на централните ръководни органи (1893–1919). – София, 2007. – Т. 1. – Част 1. – С. 75-106.
3. Георгиев В. Петар Поп Арсов. Прилог кон проучувањето на македонското националноослободително движење / В. Георгиев. – Скопје, 1997.
4. Георгиев В. Слобода или Смрт, Македонското националноослободително движење во Солунскиот вилает 1893–1903 година / В. Георгиев. – Скопје, 2003.
5. Гоцев Д. Идеята за автономия като тактика в програмите на националносободителното днйвежние в Македония и Одринско, 1893–1941. – София, 1983.
6. Маринов Д. Стефан Стамболов и новейшата ни история / Д. Маринов. – София, 1992. – Т. 2.
7. Стрельчук Н. В. Македония: нарис истории национально-визвольного руху (останняя третина XIX – початок XX ст.) / Н. В. Стрельчук. – Чернівці, 1999.
8. Хрох М. От национальных движений к полностью сформировавшейся нации в Европе / М. Хрох // Нации и национализм. – М., 2002.

9. Църнушанов К. Македонизмът и съпротивата на Македония срещу него / К. Църнушанов. – София 1992.

Миколенко Д. В. Політика уряду С. Стамболова щодо македонського питання в оцінці Петара Поп Арсова

1887 року до влади у Болгарії прийшов уряд С. Стамболова, який розробив і розпочав реалізовувати план посилення впливу Князівства у Македонії. Отримуючи від Стамбулу санкції на вихід македонських церковних общин зі складу Константинопольської патріархії і приєднання до Екзархату, а також відкриття нових болгаромовних навчальних закладів у Македонії, прем'єр-міністр розраховував виховати у місцевого слов'янського населення болгарську національну свідомість.

С. Стамболов застосовував авторитарні методи управління державою, а також користувався ними і для реалізації своїх задумів у Македонії. Незважаючи на те, що уряду «стамболовістів» вдалося домогтися від Стамбулу дозволу на відкриття нових шкіл, приєднання до Екзархату кількох македонських общин, його діяльність дістала доволі суперечливі оцінки сучасників.

Чимало незадоволених політикою С. Стамболова було серед македонської інтелігенції. Її представники критикували болгарського прем'єра за авторитарні методи управління системою освіти, ігнорування у навчальному процесі македонських діалектів, жорсткий відбір викладачів для болгаромовних шкіл, головним критерієм якого був не професіоналізм педагога, а його лояльність, що визначалася готовністю чітко слідувати інструкціям із Софії. Уособленням цих настроїв став Петар Поп Арсов – викладач чоловічої гімназії у місті Салоніки і член ВМРО. Відразу після відставки уряду «стамболовістів» 1894 року він написав і опублікував під псевдонімом Вардарські брошуру, в якій дав розгорнуту характеристику

політиці болгарської влади щодо македонського питання часів прем'єрства С. Стамболова.

Протиставляючи себе авторитарному С. Стамболову і його прибічникам, П. Поп Арсов постає на сторінках брошури в образі прихильника демократії і самоврядування. Однак при цьому він усвідомлює, що більшість населення Македонії не готова сприйняти принципи, які він сповідує.

Загалом вчитель салонікської гімназії й ідеолог ВМРО характеризує політику Стефана Стамболова уряду у Македонії як провальну. Болгарська влада, вважає П. Поп Арсов, припустилася фатальної помилки. Намагаючись обернути слов'янське населення Туреччини на свідомих болгар, вона не залучила його до громадського життя

Альтернативу «монархо-екзархістському режиму», влаштованого у Македонії болгарською владою, П. Поп Арсов вбачає у поверненні до традиційних форм управління общинами за допомогою регулярного скликання Загальної ради.

Наслідками діяльності уряду С. Стамболова у Македонії став ідеологічний розкол і соціальні протиріччя серед учасників визвольної боротьби проти турецького панування, спровокованих саме Софією. Концепція П. Попа Арсова виникла як альтернатива болгарській просвітницькій і агітаційно-пропагандистській політиці у Македонії. Реалізуючи свій стратегічний план вирішення македонського питання на користь Болгарії, кабінет «стамболовістів» не враховував майнові інтереси македонської інтелігенції. У здійсненні просвітницьких, а також агітаційно-пропагандистських заходів він зробив ставку на чиновників і вчителів – громадян Князівства. Амбітній і освіченій місцевій молоді значно важче було реалізуватися у системі освіти болгаромовних навчальних закладів, ніж «північним». Їх незадоволення і критичні настрої вилилися у пошук нових шляхів розв'язання македонської проблеми.

**Mykolenko D. V. The policy of the government of S. Stambolov as for
Macedonian question in estimation of Petar Pop Arsova**

In 1887 the power in Bulgaria was occupied by the government of S. Stambolov, which developed and began to implement a plan of strengthening the impact of the Principality in Macedonia. Getting from Istanbul authorization for release of Macedonian church communities from the Constantinople Patriarchate and joining the Exarchate, opening of new Bulgarian-speaking schools in Macedonia, the prime minister considered to educate the Bulgarian national consciousness in the local Slavic citizens.

S. Stambolov used the authoritarian methods of governance, and enjoyed them to realize his ideas in Macedonia. Despite the fact that the government of «stambolovisty» got from Istanbul permission to open new schools, to join several Macedonian communities to the Exarchate, his activity was assessed very contradictory.

Significant part of the Macedonian intelligentsia disapproved the policy of S. Stambolov. Its representatives criticized the Bulgarian prime-minister for authoritarian methods of the educational system, for ignoring the Macedonian dialects in the learning process, rigorous selection of teachers for Bulgarian-speaking schools – the main criterion was not a professional skill of the educator, but his loyalty that was defined by the willingness to follow the instructions of Sofia. The embodiment of this sentiment was Petar Pop Arsov – the teacher of the men's gymnasium in Salonika and the member of IMRO. Immediately after the resignation of the government of «stambolovisty» in 1894 he wrote and published the brochure under the pseudonym Vardarski, which gave a detailed description of the Bulgarian government policy as for Macedonian question during the premiership of S. Stambolov.

Being in opposition to authoritarian S. Stambolov and his supporters, Mr. Pop Arsov appeared in the pages of the brochure in the image of an advocate of democracy and self-governance. However, he realized that the majority of the

population of Macedonia was not ready to accept the principles that he was declaring.

In general the teacher of the school in Salonika and the ideologist of IMRO characterized the policy of the government of Stephen Stambolov in Macedonia as a failure. Bulgarian government, said Mr. Pop Arsov, made a fatal error. Trying to turn the Slavic population of Turkey into conscious Bulgarians, it did not involve them in the public life.

The alternative of «monarch- exarchate regime», set in Macedonia by the Bulgarian government, considered Mr. Pop Arsov, was the address to the traditional forms of management by the communities through the regular convocation of the General Council.

The consequences of the activities of the government of S. Stambolov in Macedonia was the ideological divisions and social conflict among the members of the liberation struggle against the Turkish rule provoked by Sophia. The concept of Pop P. Arsov emerged as the alternative to the Bulgarian educational, agitation and propaganda policy in Macedonia. Implementing a strategic plan to solve the Macedonian question in a favor of Bulgaria, the cabinet of «stambolovisty» did not take into account the property interests of Macedonian intelligentsia. In the educational, agitation and propaganda efforts, he made a bet on the officials and the teachers – the citizens of the Principality. For ambitious and educated local youth it was much more difficult to realize themselves in the education system of Bulgarian-speaking schools and gymnasiums than the for «northern». Their dissatisfaction and critical relations resulted in the search of the new ways to resolve the Macedonian issue.